

## ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ПРАВООХОРОННОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

УДК 343.85

**П. В. МЕЛЬНИК,**

*доктор економічних наук, професор,*

*ректор Національного університету державної податкової служби України*

### ПРОФІЛАКТИКА НЕОБЕРЕЖНИХ ЗЛОЧИНІВ ПРОТИ БЕЗПЕКИ ВИРОБНИЦТВА ТА ІНШИХ ШКІДЛИВИХ ВИРОБНИЧИХ ФАКТОРІВ

Викладено положення про профілактику необережних злочинів проти безпеки виробництва, проаналізовано інші шкідливі та небезпечні фактори, які детермінують злочинність у сфері виробництва та породжують професійний травматизм. Також обґрунтовано доцільність здійснення соціальних, економічних, моральних, правових, управлінських профілактичних заходів, спрямованих на зменшення рівня необережної злочинності на виробництві.

Сучасна Україна перебуває на шляху демократичних перетворень. Політичні, економічні, соціальні та правові реформи, що проводяться в нашому суспільстві, безпосередньо стосуються всіх верств населення, зокрема і людей, зайнятих у виробництві.

Дослідження профілактичних заходів у сфері безпеки виробництва та аналіз шкідливих і небезпечних виробничих факторів є надзвичайно **актуальним** та важливим, оскільки належна кримінально-правова охорона прав громадян на безпеку при здійсненні виробничих процесів і є рівнем демократії у суспільстві та державі.

**Метою** даної статті є характеристика окремих видів злочинів проти безпеки виробництва, визначення проблематики виникнення даних злочинів, аналіз основних шкідливих та небезпечних факторів, які детермінують злочинність у сфері виробництва та породжують професійний травматизм. Уважаємо за доцільне більш детально охарактеризувати особливості та провести аналіз злочинів проти безпеки виробництва, окреслити окремі їх види.

Охорона безпеки виробництва сучасних умовах має важливе значення. Відступи від нормативних приписів вимог безпеки, що діють на підприємствах, шахтах, будовах, у сільському господарстві, заподіюють серйозну шкоду життю і здоров'ю працівників виробництва, сторонніх осіб, власності, довкіллю. Причиною більшості травмувань є зношеність засобів виробництва, незнання вимог нормативно-правових актів з охорони праці учасниками трудового процесу, а інколи свідоме їх порушення, злочинна недбалість з боку роботодавців тощо. Для того аби уникнути кримінальної від-

повідальності за порушення нормативно-правових актів з охорони праці, що призвели до нещасного випадку, окремі роботодавці намагаються приховати факт укладення з працівником трудових угод, вдаються до фальсифікації документів щодо проходження обов'язкових медичних оглядів та інструктажів з охорони праці.

Аналіз стану розроблення проблем детермінації необережної злочинності у кримінології дає підстави стверджувати, що вони належать до найменш досліджених. Оскільки необережна злочинність співвідноситься зі злочинністю в цілому як конкретне і загальне, характеристика детермінант злочинності в цілому поширюється і на чинники необережних злочинів. До загальних факторів, що обумовлюють необережну злочинність, можна віднести суперечності соціального, економічного, морального, правового, управлінського характеру, які визначають криміногенну ситуацію у суспільстві в цілому.

Разом із тим, відносна самостійність необережної злочинності та її специфіка викликають потребу виокремлення чинників, що детермінують цей вид злочинності. З урахуванням специфіки механізму необережних злочинів, їх ситуаційного характеру, а головне, криміногенного навантаження ситуацій їх учинення, під детермінантами необережних злочинів слід розуміти взаємопов'язану сукупність об'єктивних і суб'єктивних факторів, що суперечать вимогам громадської безпеки та пов'язані з дефектами особистісних властивостей правопорушників, а також з існуючими традиціями, звичками в індивідуальній та груповій поведінці.

Злочинну необережність необхідно відмежовувати від випадку (казусу), тобто від такої ситуації, коли особа, яка завдала своєю дією

або бездіяльністю шкідливих наслідків, не передбачала і у зв'язку з конкретними умовами і в конкретній обстановці не повинна була або не могла передбачити їх настання [1, с. 130].

Випадок у науці визначають по-різному. Так, указують, що випадкове діяння, на відміну від умисності або необережності, має зовнішні ознаки проступку (злочину), але позбавлене елемента вини [2, с. 134]. Юридичний енциклопедичний словник тлумачить випадок як небезпечну подію, що включає наявність елемента вини тієї чи іншої особи, а тому не супроводжується кримінальною відповідальністю [3, с. 74]. М. Й. Коржанський визначає випадок як психічне ставлення особи до своїх дій та їх наслідків, що лежить за межами вини [4, с. 204]. У юридичному словнику-довіднику вказано, що випадок у праві, казус – випадкова подія, якою завдано певної шкоди [5, с. 401].

Ми свідомо наводимо змістовний перелік понять випадку (казусу), щоб ще раз підкреслити, що в кримінальному праві домінує фактичне поняття випадку (казусу) як суб'єктивної категорії невинного спрямування. Цей теоретичний підхід значною мірою обумовлений концепцією випадковості, що розроблений у попередні історичні періоди.

Так, М. С. Таганцев – найавторитетніший теоретик старого кримінального права – писав: «Випадковість посягання виключає будь-яку винність та відповідальність» [6, с. 367–368]. При цьому автор підкреслював, що некараність випадкових небезпечних подій характерна не тільки для Росії, а й практично для всіх країн світу, про що свідчать їх кримінальні кодекси («деякі кодекси, наприклад, французький, зовсім не згадують про випадок, вважаючи аксіомою некараність випадкових посягань» [6, с. 369]).

Можна послатися на кримінальне законодавство Російської імперії. Так, у ст. 5 зазначено: «Зло, зроблене випадково, не тільки без наміру, але й всякої з боку особи необережності, не вважається виною [7, с. 9]; у ст. 1470 вказано: «Хто випадково... заподіє смерть людині, той не підлягає ніякому за це покаранню, а церковне покарання може бути на нього покладене не інакше як за його особистою згодою або особливою постановою духовенства» [7, с. 84]. За словами М. С. Таганцева, покарання не вважалося елементом покарання (ст. 93), а застосовувалося на практиці лише за згодою особи «для заспокоєння її совісті» [6, с. 569].

Криміногенні ситуації вчинення необережних злочинів породжуються певними обставинами як об'єктивного, так і суб'єктивного ха-

рактеру. До них належать: обмеженість матеріальних ресурсів суспільства, що перешкоджає виконанню всіх необхідних заходів щодо ліквідації небезпечних властивостей ситуацій, знарядь і засобів (будівництво якісних шляхів сполучення, запровадження автоматизованих систем безпеки на виробництві тощо); недостатній рівень наукових знань у галузі безпечного використання техніки; неповнота і недосконалість норм, що регулюють безпеку виробництва; використання несправних технічних засобів суб'єктами господарювання, відсутність відповідної ремонтної бази; недостатній контроль за правильністю використання техніки, засобів сигналізації тощо; спотворене уявлення про допустимість порушень норм і правил техніки безпеки.

Наведений перелік детермінант не є, звичайно, вичерпним і може бути доповнений та конкретизований стосовно різних видів необережних злочинів. Так, головним чинником автотранспортних злочинів є грубі порушення правил безпеки дорожнього руху, а саме: перевищення швидкості; керування транспортним засобом у нетверезому стані; виїзд на смугу зустрічного руху; керування несправним транспортом; перехід через проїжджу частину у невідновленому місці. Крім того, вагомими факторами зазначених злочинів є незадовільний стан покриття автомобільних доріг, відсутність знаків та дорожньої розмітки, недоліки в проведенні технічних оглядів автомобілів, слабка пропаганда правил дорожнього руху серед населення тощо.

Аналіз необережних злочинів на виробництві свідчить, що їх чинниками найчастіше є: порушення трудової і технологічної дисципліни; залучення до роботи працівників без попереднього медичного обстеження та перевірки знань з питань охорони праці; порушення вимог техніки безпеки під час експлуатації устаткування, його незадовільний стан; конструктивні недоліки механізмів та обладнання; ігнорування засобів індивідуального захисту тощо.

Випадкові, необережні причинні зв'язки не відображають закономірності розвитку подій. Вони є наслідком випадкового перетину причинно-наслідкових ланцюжків (іноді декількох). Тут діяння з урахуванням об'єктивно предметних умов містить лише *абстрактну можливість* настання суспільно-небезпечних наслідків [8, с. 111]. Звичайно, суспільно небезпечне діяння повинно бути не просто визнане необхідним або випадковим, а максимально враховувати конкретну обстановку події.

При цьому слід завжди брати до уваги, що необхідність і випадковість ніколи не виявляються в чистому вигляді, бо в найбільш точних закономірностях (необхідностях) завжди наявний елемент випадковості і навпаки. Кримінальне право має справу з індивідуальними явищами, а не з глобальними закономірностями, а отже, і співвідношення необхідності і випадковості буде значущим тільки в такому контексті [9, с. 161].

Треба також застерегти від абсолютизації поняття випадковості. Ось відомий приклад такої крайності: «Причиною смерті особи..., смерть якої настала від застуди, буде і кравець, який пошив для неї недостатньо теплий одяг, і слуга, який помилково твердив, що погода тепла, і візник, який занадто повільно віз її вулицями міста в морозний день, і, нарешті, вона сама, бо одягнула недостатньо теплий одяг у морозну погоду» [10, с. 158].

Реагуючи на порушення вимог законодавства про охорону праці, з метою підвищення рівня профілактичної роботи, спрямованої на усунення небезпечних факторів, органи прокуратури притягують недбайливих роботодавців до кримінальної відповідальності не тільки за ті порушення вимог безпеки, які призвели до тілесних ушкоджень потерпілих, а й за ті, які лише могли заподіяти шкоду здоров'ю працівників.

У центрі уваги органів прокуратури перебуває стан дотримання вимог Закону України «Про охорону праці» та інших нормативно-правових актів з охорони праці приватними підприємцями, адже не секрет, що багато з них не є фахівцями у справі, якою вони займаються, а тому мало що роблять для убезпечення праці найманих працівників.

Дане дослідження спрямоване на виявлення детермінантів злочинів у сфері безпеки виробництва, на визначення ефективності сучасних методів боротьби зі злочинністю взагалі, і конкретно зі злочинами, що посягають на безпечні відносини на виробництві, на характеристику окремих видів злочинів проти безпеки виробництва.

У ході виробничої діяльності працівник піддається різним професійним ризикам або іншим небезпечним чи шкідливим впливам виробничих факторів різного характеру і ступенів: механічним, хімічним, тепловим, електричним, електромагнітним тощо. Наявність на виробництві небезпечних та шкідливих факторів зумовлює потребу в станах (умовах), що необхідні для охорони життя, здоров'я, збереження майна, довкілля. Таким станом на виробництві є його безпека.

Безпека виробництва – це такий технічний стан, за якого нейтралізується можливість вражаючого впливу на людей, майно і довкілля небезпечних та шкідливих виробничих факторів. Для забезпечення безпеки виробництва використовуються закони та підзаконні акти, що належать до різних галузей права (трудового, природоохоронного, цивільного, господарського, адміністративного, кримінального тощо), а також технічні норми. У цій системі норми кримінального права охороняють відносини безпеки виробництва від найбільш небезпечних посягань.

Безпосередні об'єкти окремих злочинів проти безпеки виробництва входять до системи відносин родового об'єкта, хоч і мають свої особливості. Вони залежать передусім від видів безпеки виробництва, рівнів безпеки, характеру можливої шкоди та сфер поширення.

Як відомо, випадки травматизму на виробництві, на жаль, є непоодиноким явищем на підприємствах нашої держави. Те, що сьогодні відбувається на будівельних майданчиках, на територіях промислових підприємств і в автопарках, примушує замислитися про тлінність людського існування, бо недотримання правил техніки безпеки зрештою призводить до травматизму і нещасних випадків на виробництві, і, як правило, потерпілими від цих нещасних випадків є самі співробітники підприємств. Перелік законодавчих актів і нормативно-правових процесуальних документів, спрямованих на усунення цих негативних явищ, достатньо великий, але не кожен керівник намагається їх дотримуватися. І можна довго дискутувати про те, що в отриманих травмах і каліцтвах часто винні самі потерпілі, проте обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної їх життю та здоров'ю, лежить на адміністрації підприємства.

За оперативними даними, упродовж 2009 р. до районних відділів УВД ФССНВ у м. Київ надійшло 773 повідомлення про нещасні випадки, внаслідок яких постраждали 803 особи (в т. ч. 133 зі смертельним наслідком), і 13 повідомлень про професійні захворювання. Порівняно з аналогічним періодом попереднього року загальна кількість отриманих повідомлень про нещасні випадки помітно зменшилася – на 291 одиницю. Майже пропорційне зниження спостерігається й щодо кількості потерпілих – на 352 особи (в т. ч. на 72 – із смертельним наслідком), та на 5 повідомлень про профзахворювання. За результатами розслідування нещасних випадків, що сталися у звітному періоді 2009 р., складено акти форми Н-5 з розслідування

642 нещасних випадків (з яких 496 визнані пов’язаними з виробництвом), при цьому: стосовно 522 потерпілих (в т. ч. 35 – зі смертельним наслідком) складено акти про страхові нещасні випадки – форми Н-1, і 147 – форми НПВ (з яких 68 – випадки смерті на підприємстві). У тому самому періоді за участю страхових експертів у роботі комісій з розслідування 176 нещасних випадків (з яких 26 – зі смерте-

льним наслідком та 24 – випадки смерті на підприємстві), що сталися в минулих роках, а розслідування закінчене у звітному році, складено 162 акти на страхові нещасні випадки (включаючи 26 із смертельним наслідком та 4 – гострого професійного захворювання (отруєння) – форми Н-1, та по 40 – форми НПВ (що включають 7 випадків зі смертельним наслідком та 24 випадки смерті на підприємстві).

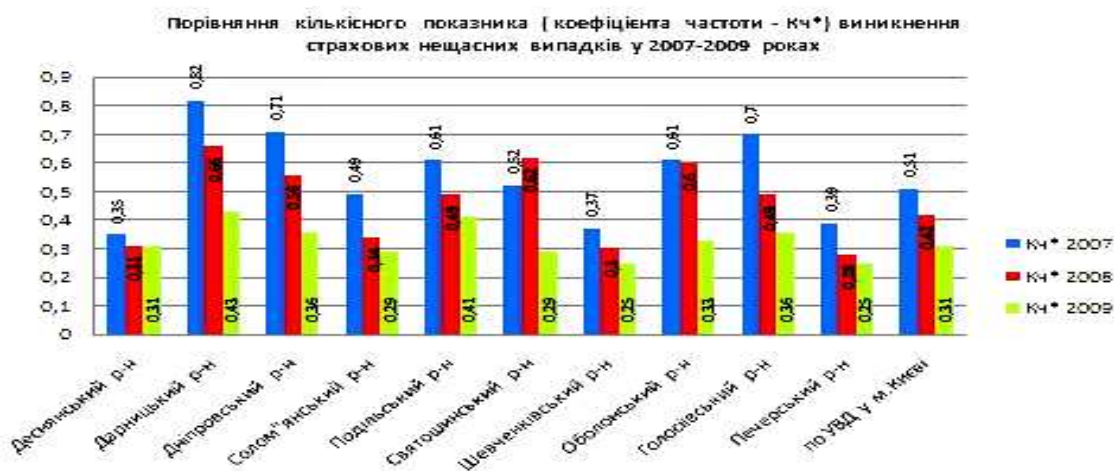


Рис. 1

Зіставляючи графічні (на діаграмах вище) дані, на фоні поступового та суттєвого зниження коефіцієнта частоти (Кч) показник коефіцієнта важкості (Кв) нещасних випадків за наведені звітні періоди, як і його прогноз на наступний рік, є невтішним. Останнє, з огляду на наведену інформацію (див. рис. 1, 2), як у цілому по Управлінню – порівняно з попере-

дніми річними періодами, так і в розрізі районів – за звітні періоди 2009 р., свідчить про наявність передумов до зростання періоду непрацездатності, а відповідно й компенсаційних та фінансових витрат Фонду на лікування потерпілих на виробництві та допомогу у зв’язку з тимчасовою непрацездатністю.

Порівняльна піктограма коефіцієнта важкості [показника середньої тривалості днів непрацездатності на 1 потерпілого] у відповідних періодах 2007-2009 років

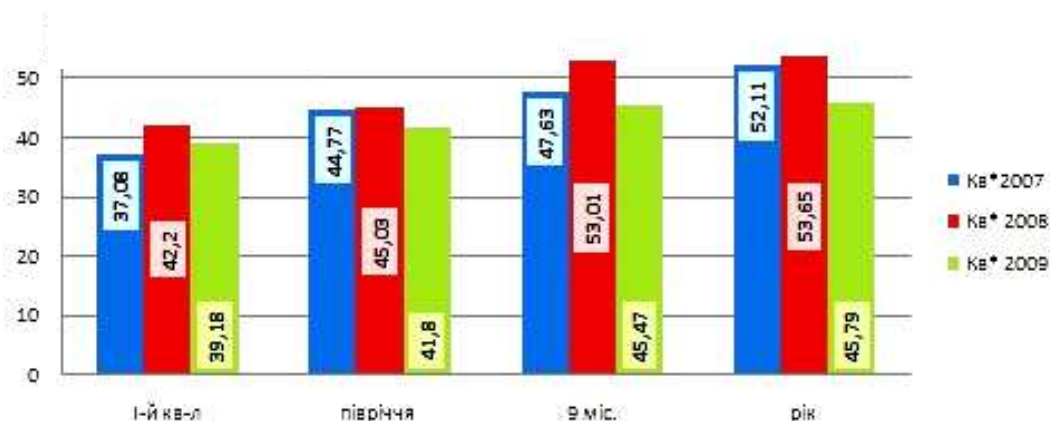


Рис. 2

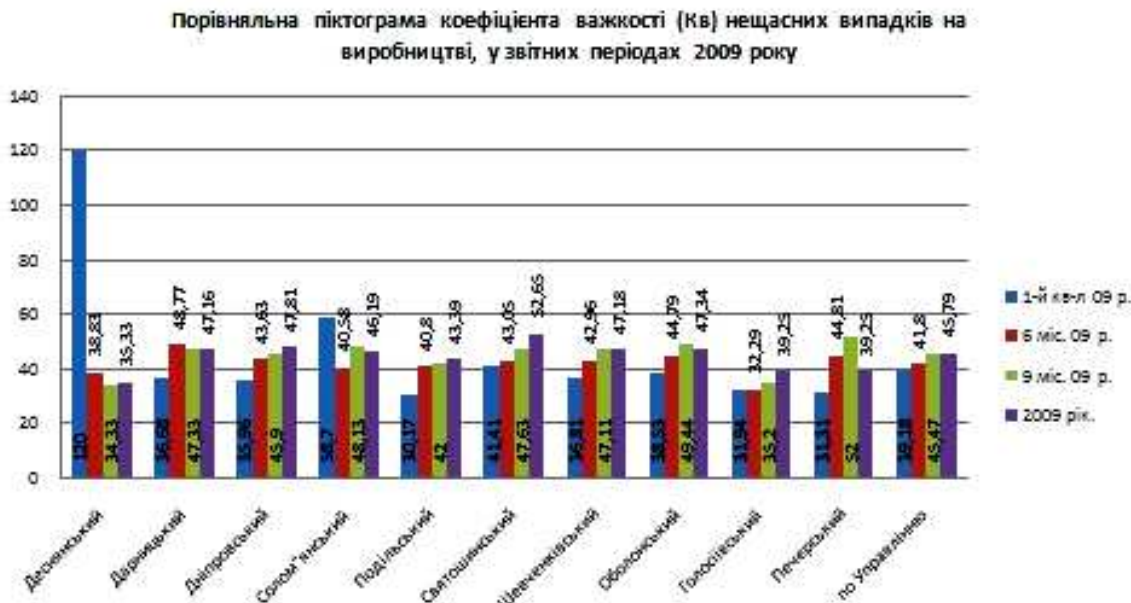


Рис. 3

Важливо розуміти, що наведена інформація не враховує перших п'яти днів тимчасової непрацездатності та періодів стійкої втрати працездатності, тим самим вносячи певну похибку в розрахунки показника (Кв), та повністю не характеризує важкості травматизму (рис. 3).

Порівняння кількості пов'язаних із виробництвом нещасних випадків за ідентичний (річний) звітний період 2008–2009 року і їх розподіл згідно з Класифікацією видів економічної діяльності та згідно з рівнем професійного ризику виробництва подано на рис. 4.

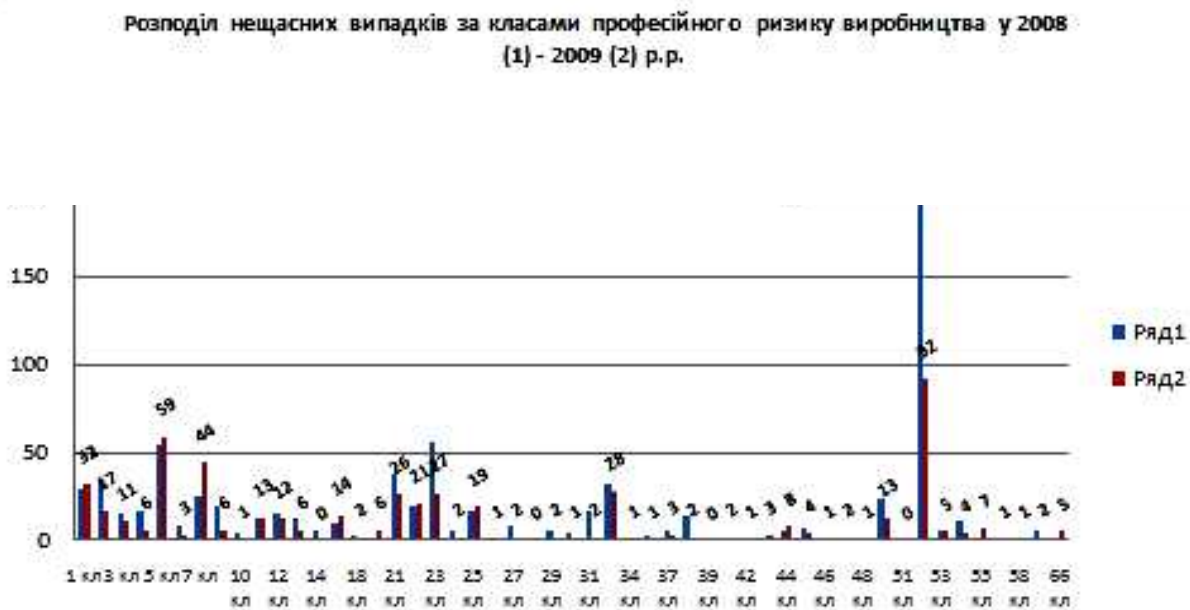


Рис. 4

Примітно, що поряд зі значним зменшенням кількості випадків травмування працівників, залучених до роботи на підприємствах у сфері загального будівництва, які належать до 52 класу професійного ризику, що, як уже відзначалося в підсумках аналізу травматизму за попередні звітні періоди, швидше за все пояснюється призупиненням діяльності багатьох об'єктів будівництва, зумовленого впливом кризових факторів, привертає увагу (й передусім через значну кількість нещасних випадків чи порівняє їх зростання у 2009 р.), діяльність підприємств у сфері: управління, організації діяльності підприємств, громадських організацій, що віднесені до 1-го класу професійного ризику; торгівлі, харчування, різних видів страхування та банківських послуг – 5 клас; видавничої діяльності, послуг в організації відпочинку чи оздоровлення, надання медичної допомоги – 7 клас, а також підприємств, що займаються науковими дослідженнями, виготовленням контрольно-вимірювальних приладів і віднесених до 11-го класу ризику.

Таким чином, у необережних злочинах безпосередня мотивація щодо суспільно небезпечних наслідків відсутня, що, однак, не повинно виключати встановлення мотивів і цілей у цій категорії злочинів. Вольовий характер поведінки особи зберігається і при вчиненні необережних злочинів, а отже, їх не можна відносити до безмотивних і безцільних різновидів людської поведінки. З психологічного погляду, мотив і мета є необхідними структурними елементами необережних злочинів. Їх встановлення не може не вплинути на кримінальну

відповідальність за необережність у цілому. Значно зростає і кримінологічне значення встановлення мотивів у кожному необережному злочині, що впливає на вирішення загальних і окремих завдань у сфері профілактики необережності.

Отже, як бачимо, стан охорони праці та забезпечення прав працівників залишається на низькому рівні, що досить часто призводить до виникнення професійних ризиків та травматизму. Проаналізувавши кількість нещасних випадків та їх детермінацію, слід зазначити, що рівень необережної злочинності значно зростає.

Враховуючи зазначене вище, слід відмітити, що задля ефективної нейтралізації професійних ризиків та професійного травматизму на виробництві необхідно вживати комплексних профілактичних заходів. Проте, на жаль, реалії сьогодення свідчать, що пріоритети в роботі з охорони праці спрямовані аж ніяк не на здійснення профілактичних заходів. Значною мірою це пов'язано з відсутністю механізму соціального захисту від професійних ризиків, а також із відсутністю організаційного зв'язку між охороною праці і соціальним страхуванням. Нові умови господарювання вимагають і нових, ефективніших форм та методів профілактичної роботи. Профілактичні програми повинні бути спрямовані на організацію надійного порядку медичної, професійної, соціальної реабілітації потерпілих на виробництві. Слід значно підвищити рівень усієї профілактичної роботи щодо запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

#### Список використаної літератури

1. Таганцев Н. С. Уложение о наказаниях уголовных и исправительных 1885 года / Н. С. Таганцев. – СПб., 1912. – 1218 с.
2. Фонд Соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fsnv.kiev.ua/section/?name=profilaktika>.
3. Юридический энциклопедический словарь / под ред. А. Я. Сухарева. – М. : Сов. энцикл., 1984. – 415 с.
4. Коржанський М. Й. Кримінальне право України. Частина Загальна : курс лекцій / М. Й. Коржанський. – К. : Атіка, 2001. – 456 с.
5. Юридичний словник-довідник / за ред. Ю. С. Шемшученка. – К. : Феміна, 1996. – 695 с.
6. Фойницький И. Я. Курс уголовного права. Часть особенная. Посягательства на личность и имущество / И. Я. Фойницький. – СПб. : Тип. М. М. Стасюлевича, 1890. – 404, VIII с.
7. Сергиевский Н. Д. О значении причинной связи в уголовном праве / Н. Д. Сергиевский. – Ярославль : Типо-лит. Г. Фалька, 1880. – 193 с.
8. Ветров Н. И. Уголовное право. Общая часть / Н. И. Ветров. – М. : ЮНИТИ-ДАНА, 1999. – 415 с.
9. Уголовное право УССР. Общая часть / под ред. Сташиса В. В. и Якунова А. Ш. – Киев : Вища шк., 1984. – 384 с.
10. Таганцев Н. С. Русское уголовное право. Часть Общая : лекции. Т. 1 / Н. С. Таганцев. – СПб. : Гос. тип., 1902. – 823 с.

*Надійшла до редколегії 14.02.2011*

**МЕЛЬНИК П. В. ПРОФИЛАКТИКА НЕОСТОРОЖНЫХ ПРЕСТУПЛЕНИЙ ПРОТИВ БЕЗОПАСНОСТИ ПРОИЗВОДСТВА И ДРУГИХ ВРЕДНЫХ ПРОИЗВОДСТВЕННЫХ ФАКТОРОВ**

Изложены положения о профилактике неосторожных преступлений против безопасности производства, проанализированы другие вредные и опасные факторы, детерминирующие преступность в сфере производства и профессиональный травматизм. Также обоснована целесообразность проведения социальных, экономических, моральных, правовых, управленческих профилактических мероприятий, направленных на уменьшение уровня неосторожной преступности на производстве.

**MELNIK P. THE PREVENTION OF RECKLESS CRIMES AGAINST THE INDUSTRY SECURITY AND OTHER HARMFUL INDUSTRIAL FACTORS**

This article contains a provision preventing reckless crimes against the security of production, analysis of other harmful and dangerous factors that determine crime in the sphere of production and generate professional injuries. Also in the article contained a social, economic, moral, legal, administrative preventive measures aimed at reducing crime by negligently manufacturing.

УДК 343.351

**О. М. ЛИТВИНОВ,**

*доктор юридичних наук, доцент,  
начальник кафедри кримінального права і кримінології  
навчально-наукового інституту підготовки фахівців для підрозділів слідства та дізнання  
Харківського національного університету внутрішніх справ*

**ТАКТИКА ЗАПОБІГАННЯ ЗЛОЧИНАМ**

Проаналізовано поняття тактики запобігання злочинам, основні її елементи, а також впровадження відповідних комплексів теоретичних знань у практичну правоохоронну діяльність.

На сучасному етапі розвитку нашого суспільства, який безпосередньо пов'язаний із процесами широких перетворень в усіх сферах соціальної практики, головним напрямком діяльності держави у сфері охорони прав, свобод та інтересів громадян є запобігання злочинам. І небезпідставно саме запобігання є пріоритетним: злочини є найбільш соціально небезпечними діяннями; вони завдають шкоди життєво необхідним соціальним благам, заважають становленню та розвитку суспільних відносин.

Причин загострення та ускладнення криміногенної ситуації в Україні чимало. По-перше, вони полягають в економічних, соціальних негараздах, низьких темпах реформування суспільства, кризових процесах, що супроводжуються значним зростанням рівня безробіття, зниженням рівня життя тощо; по-друге, у недостатній (а подекуди – навіть низькій) ефективності роботи правоохоронних структур, центральних, місцевих органів виконавчої влади та органів місцевого самоврядування, що значною мірою пояснюється тим, що правоохоронна діяльність переважно орієнтована на розкриття та розслідування вже скоєних злочинів, а не на їх запобігання через вплив на причини та умови злочинів; по-третє, у відсут-

ності належної, а головне – системної управлінської та організаційної роботи у сфері протидії злочинності.

На жаль, є всі підстави констатувати відсутність в Україні на даний момент чітко визначеної, цілеспрямованої державної політики запобігання та протидії злочинності. Разом із тим давно відомо, що налагодження дієздатних відносин та зв'язків у певній системі відчутно сприяє покращенню результатів її функціонування. Вагомим чинником у цій галузі є і проблема наявності серйозних прогалин у теоретичному розумінні системи запобігання злочинам, зокрема і її тактичних основ. Усуненню цієї диспропорції і присвячена ця стаття.

Проблема формування наукових основ тактики запобігання злочинам, як у теоретичному аспекті, так і на прикладному рівні, на сьогодні у кримінологічній науці не піддавалась глибокому системному розробленню. Навіть у спеціальних роботах (Г. А. Аванесов, Ю. М. Антонян, С. І. Герасимов, В. В. Голіна, О. М. Джу́жа, А. Ф. Зелінський, Н. С. Лейкіна, Г. М. Мінковський, Г. С. Саркісов) проблеми тактики здійснення впливу та реалізації відповідних заходів майже не порушувались. Навіть сам термін «тактика», як указував А. П. Закалюк,